

Дејан Ристић

МИТОВИ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

август, 2019.

Дејан Ристић

МИТОВИ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

M
Vukotić
Media

август, 2019.

Лори

УВОДНА РАЗМИШЉАЊА

„Традиције које изгледају или за које се тврди да су старе, често су прилично скорашње по пореклу, а понекад и измишљене.“

Ерик Хобсбаум (1917-2012)

Сваки народ, па и наш, поред осталог, одувек је тежио томе да успостави или, тамо где је то сматрано потребним, обнови временом скидане нити историјског, културолошког, језичког, идентитетског, верског или државотворног континуитета.

Та и таква потпуно разумљива потреба доводила је у појединим историјским раздобљима до својеврсног национално-романтичарског буђења или, пак, заноса током кога историчари уочавају поновно оживљавање, па чак и отворено креирање симболички прворазредно важних идентитетских и историјских елемената народне традиције, легенди и митова.

Овај феномен посебно је уочљив у раздобљу читавог XIX, а у нашем случају и у последњим деценијама XX века.

Њега је, међутим, пратила једна, истина глобална, појава која се на најједноставнији и најјаснији начин може дефинисати појмом „измишљање традиције“.

Ни наша култура није лишена бројних примера мање или више свесног измишљања личности, догађаја, па чак

и мисли које смо бивали склони да приписујемо истакнутим историјским личностима.

Сетимо се, само, чувене „мисли“ утемељивача Цркве у Срба, Светог Саве I Српског, који је у писму епископу Иринеју изнео становиште како је „Исток мислио да смо ми Запад, а Запад да смо Исток... А ми смо Срби судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само небески Јерусалим, а на земљи никога“.

Ипак, уколико бисмо се макар мало заинтересовали за сам историјски извор који би садржавао ову мисао великог светитеља брзо бисмо установили да не постоји никакво писмо архиепископа Светог Саве I Српског епископу Иринеју, као и то да историјска наука може да потврди да није постојао ниједан светитељев савременик међу српским архијерејима који је носио име Иринеј. Уколико нас ово неочекивано сазнање не би потпуно обесхрабрило у нашем даљем трагању за истином, дошли бисмо до чињенице да је ту „мисао“ Светог Саве I Српског, 1980. године, измислио публициста Милан Д. Милетић, који је ове реченице објавио у својој књизи „Бројанице Светог Саве“.

Но, без обзира на то што са потпуном сигурношћу знамо да се у овом случају ради о нечему што је измишљено пре само четрдесет година, многи од нас ће и даље наставити да у пригодним ситуацијама наводе ову светитељеву „мисао“.

Не желећи да набрајамо многе случајеве стварног измишљања традиције код нас, определили смо се да заинтересованим читаоцима и љубитељима старина на једном месту представимо оне најзначајније и најприсутније елементе измишљене традиције, као и да укажемо на њихову потпуну или знатну историјско-чињеничну неутемељеност.

Читаоци ће на страницама које следе бити у прилици да се подсети двадесет повести из националне историје, за које у јавности влада неподељено уверење да су у питању неспорне историјске чињенице.

Највећи део митова, легенди и веровања који су у овој књизи били предмет нашег интересовања и научног осврта, настајали су релативно касно, и то тек почев од XIX столећа. И док за неке од њих са потпуном сигурношћу знамо ко су им били аутори, као и када су настајали, већи део наших савремених митова резултат су богате маште њихових анонимних твораца.

Међутим, наш циљ није био да конфронтирамо народну традицију, легенде и мит, са једне, и научну историографију, са друге стране, већ да, пре свега, укажемо на (не)историчност у појединим појавама за које највећи део наших сународника истински верује да су утемељене у чињеницама.

Чинећи то, следили смо поуку нашег истакнутог историчара-византолога проф др. Радивоја Радића о томе да „историчари пишу за оне који желе да знају, а публицисти за оне који желе да верују“.

Након што се упозна са садржајем ове књиге читалац ће, можда, бити изненађен и делимично збуњен бројем и обимом примера измишљања традиције, те ће се запитати зашто је до тога долазило и зашто смо, чак и данас, склони томе да домаштавамо сопствену историјску стварност?

Термин „измишљена традиција“ користи се у широком, али не и у непрецизном смислу. Он укључује, како „традиције“ које су измишљене, конструисане и мање-више формално установљене, тако и оне које се јављају на начин који није тако лако пратити у оквиру релативно кратког временског периода, који се тек условно може датирати. Обично се ради о периоду од свега неколико годи-

на. За тзв. измишљене традиције карактеристично је и то да се оне успостављају, а још чешће прихватају изузетно великом брзином.

„Традицију“ у овом смислу речи треба разликовати од „обичаја“ који доминирају тзв. традиционалним друштвима. Важно је нагласити и то како се сврха и особеност традиција, укључујући ту и оне измишљене, налази у њиховој пожељној и свесно циљаној непроменљивости.

Нема никакве сумње у то да не постоји ниједно раздобље, нити нација и друштво којима се историчари баве, а да нису уочени бројни примери измишљања традиције. Знатно интересантнији је веома често присутан феномен употребе старе историјске грађе зарад конструкције измишљене традиције савременог доба, и то у потпуно другу сврху од оне очекиване.

Велике залихе овакве историјске грађе акумулиране су у прошлости сваког друштва. Бројни су примери који нам сведоче о томе да се у појединим случајевима нове традиције непосредно „калеме“ на оне старе.

Посебно важан елемент сваке традиције јесте и онај верски који је, у случајевима њеног потпуног или делимичног измишљања, доводио до својеврсних „легура“ религиозних и патриотских елемената. О томе нам, можда на најбољи начин сведочи богата и драгоцену народна традиција која се непосредно односи на Косовску битку и њене стварне и измишљене актере.

Опште је познато да различите власти, политички покрети, партије и групе, и то не само они који су непосредно и традиционално били утемељени на националном, нису презали чак ни од тога да свесно измисле читав историјски континуитет једноставним креирањем давне прошлости изван стварног историјског контекста.

Приводећи крају ова уводна размишљања о феномену савремених митова код Срба указали бисмо и да то проучавање измишљених традиција подразумева потпуну интердисциплинарност. У питању је бескрајно истраживачко поље које уједињује историчаре, историчаре уметности, археологе, социологе, (палео)лингвисте, теологе, социјалне и физичке антропологе, као и многе друге стручњаке у широком спектру друштвених наука.

Књига која је пред Вама, драги читаоче, носи наслов „Митови српске историје“. Иза тог сажетог описа крије се жеља аутора да заинтересованима понуди осврт на поједине драгоцене сегменте националне прошлости и културног наслеђа који се, уистину, налазе на размеђи историјске стварности и традиције, односно легенде и мита.

Збирка сажетих историјских осврта (есеја) настала је на основу љубазног позива Манојла Вукотића. Велику подршку приликом одабира тема и обављања додатних истраживања аутору су пружили Дубравка Вујановић, др Александар Узелац, Владимир Томчић и Бранислав Живановић.

Како је предмет књиге анализа историчности нечега што је у доброј мери бивало измаштано током наше даље, али и ближе прошлости, определили смо се да и све илустрације, израђене у техници оловка на папиру, буду плод маште и креативности једног од наших најистакнутијих младих графичара Николе Радосављевића.

Сада је на читаоцу да се упусти у једно, надамо се, лепо, занимљиво и надасве корисно путовање у прошлост, након кога ће бити обогаћен чињеницама и сазнањима којима до сада можда није располагао.

То ће, уједно, бити и највећа „награда“ самом аутору и читавом тиму заслужном за објављивање ове књиге.

Аутор

Да ли се Стефан Немања служио златним
виљушкама, за трпезом са Фридрихом
Барбаросом?

ОБОЈИЦА ЈЕЛИ ПРСТИМА

Један од најупечатљивијих и најомиљенијих митова који представљају наводни симболички одраз моћи и снаге српске средњовековне државе односи се на општепознати „детал“ изузетног историјског догађаја – сусрета немачког краља и цара Светог римског царства Фридриха II Барбаросе и српског великог жупана Стефана Немање, до кога је дошло 27. јула 1189. године, у Нишу.

Наиме, веома често се у нашој јавности може чути ласкава тврдња како је велики и моћни немачки владар, током свечаног обеда који је у његову част био приређен у Нишу, храну узимао рукама, док су српски велики жупан и његови племићи то чинили користећи виљушке израђене ништа мање него од чистог злата.

Да ли су српски велики жупан Стефан Немања и његова пратња уистину користили било какав прибор за јело, а посебно виљушке израђене од злата, док су њихови гости храну узимали рукама?

Када се у Србији по први пут почиње са коришћењем прибора за јело?

Индикативно је да нам о сусрету Стефана Немање и Фридриха II Барбаросе у Нишу сведоче искључиво историјски извори немачке и византијске провенијенције,

али не и они српске. Зачуђујуће је и то да нам о том, без икакве сумње изузетно важном догађају, за који се сматра да представља успостављање првих званичних међудржавних контаката између Србије и Немачке, нити једну једину реч не говоре Немањини биографи и синови архиепископ Свети Сава I Српски и краљ Стефан Првовенчани (потоњи монах и светитељ познат под именом Свети Симон Српски).

Који све историјски извори сведоче о сусрету једног од тада најмоћнијих европских владара и српског великог жупана Стефана Немање?

Међу историјским изворима византијске провенијенције о овом догађају, крајње уопштено, сведочио је Никита Хонијат који је у то време био управитељ града Филипопоља (данашњег Пловдива у Бугарској). Хонијат у осврту на овај сусрет нити једном једином речју не помиње свечани обед, као ни евентуално коришћење прибора за јело.

Историјски извори немачке провенијенције знатно су богатији и они обухватају дело „*Historia de expeditione Frederici imperatoris*“, које потиче из пера аустријског свештеника Ансберта и каноника Тагеноа из Пасауа, анонимни спис „*Historia peregrinorum*“, као и писмо Дитполда, епископа града Пасауа, које је сачувано у хроници презвитера Магнуса из Рајхерсберга.

Но, најпре се подсетимо тога који су уопште и били поводи за сусрет Фридриха II Барбаросе и Стефана Немање.

Наиме, након што је обзнанио своју намеру да крене у крсташки рат, на двор немачког краља и цара Светог римског царства, који се налазио у Нирнбергу, пристигла су, током 1188. године, чак три посланства која су упутили византијски цар, селџучки султан и српски велики жупан Стефан Немања.

О доласку српских поклисара на краљевски и царски двор у Нирнберг сведочи нам део историјског извора под насловом „Chronica Regia Coleniensis“, из које, поред осталог, сазнајемо и то како су „присутни били и посланици краља Србије“. О Србији пише следеће: „Ова земља Србија смештена је између Угарске и Русије. Њима је било наложено да кажу да њихов краљ исказује највећу радост због доласка царевог и да у свом животу не сматра ништа пријатнијим од наде да ће видети како август Римљана пролази као ходочасник кроз његове земље. Уз то, поменути краљ му је писао да припрема један свој веома отмени град да га у њему са највећим почастима дочека, како и доликује. Поред тога, да жели да тај град учини престолицом свога краљевства, те да га таквом почашћу дарује. Свечано их примивши и наградивши, цар је послао разне дарове њиховом краљу, славећи Бога што га и владари за које једва да је неко чуо, толико цене.“

Након што је био успостављен иницијални контакт између цара и великог жупана отпочеле су припреме за њихов сусрет, до кога је ускоро требало да дође у Нишу.

Бројна и моћна крсташка војска, предвођена Фридрихом II Барбаросом, недуго доцније (тачније 11. маја 1189. године) кренула је из Регензбурга пут Цариграда и Свете Земље.

Цар је у Нишу боравио свега четири дана. До његовог свечаног и званичног сусрета са великим жупаном Стефаном Немањом дошло је 27. јула, док је цар напустио Ниш већ 30. јула.

Велики жупан Стефан Немања је тај сусрет искористио како би покушао да стекне заштиту тада једног од несумњиво најмоћнијих европских владара (понудивши му да постаје његов вазал и да га призна за свога суверена), па чак и да се ороди са њиме, али му то, ипак, није пошло за руком.

Потребно је указати и на својеврсни „додатак“ миту о наводним златним виљушкама које је српски велики жупан Стефан Немања користио тог 27. јула 1189. године у Нишу током званичног сусрета и обеда приређеног у част његовог високог госта – немачког краља и владара Светог римског царства Фридриха II Барбаросе.

Основни циљ српског великог жупана Стефана Немање и његовог брата Страцимира, који је присуствовао том сусрету, био је да склопи споразум са тада најмоћнијим владарем хришћанске васељене који би му осигурао стабилнији положај у односу на традиционално непријатељско Византијско царство. Стефан Немања је цару Светог римског царства понудио вазални однос, као и брак између сина његовог брата Мирослава и кћерке утицајног и моћног истарског маркгрофа, што је све требало да званично буде потврђено и потписивањем посебног споразума. До тог договора, међутим, није дошло тако да се, следствено томе, није стигло ни до потписивања некаквог споразума.

Та историјска чињеница, међутим, никако није спречила председника Владе Републике Србије Ивицу Дачића да, 14. марта 2014. године, током званичног обраћања учесницима тзв. Копаоник бизнис форума, упути поруку следеће садржине: „Требало би више да ценимо сопствене потенцијале и да будемо поново јаки као у доба Немањића. ...Неће се љутити немачки амбасадор и амбасадори ЕУ што ћу подсетити да Србија сада обележава 900 година од рођења Стефана Немање, који је потписао први међународни документ са тадашњим владаром Барбаросом у Нишу. Стефан Немања се потписао, а Барабароса је ставио палац“, поносно је нагласио српски премијер Ивица Дачић.

У свега неколико реченица један од највиших државних званичника наше земље изрекао је, нажалост, том приликом више неистина. Нити су Стефан Немања и Фридрих II Барбароса постигли било какав споразум током њиховог сусрета у Нишу, до кога је дошло 27. јула 1189. године, а још мање су тај договор, потписали, и то један својеручно (Стефан Немања), а други ништа мање но својим царским палцем (Фридрих II Барбароса).

Управо због ове велике јавне непријатности изазване овако непромишљеном и штетном изјавом једног од највиших државних званичника Републике Србије верујемо да није згорег још једном подсетити и на то да су обе ове историјске личности, српски велики жупан и његов високи гост, сасвим пристојно владали вештинама писања и читања.

Но, како је предмет нашег интересовања општеприхваћено веровање да је током свечаног обеда, који је тог 27. јула 1189. године у Нишу био приређен у част доласка високог госта, немачки краљ и цар Светог Римског Царства храну узимао рукама, док је његов домаћин користио виљушке израђене од злата, време нам је да истражимо шта нам о свему томе говоре оновремени историјски извори.

На опште изненађење, нити један историјски извор не помиње евентуално коришћење прибора за јело током тог свечаног обеда, али нас зато детаљно информишу о томе шта је све краљ и цар добио на дар, односно шта се све нашло на столу пред високим званицама.

Аутор једног од релевантних историјских извора, Ансберт, кога у своме делу „Крсташи и Срби“ наводи и др Александар Узелац, казује нам како су домаћини пред краља и цара изнели велике количине вина, јечма, брашна, оваца и волова, предавши, уз друге дарове, и „шест морских кра-

ва које се зову и фокама“, укроћеног вепра и три припитомљена јелена.

Иако би, можда, немачки хроничари овог историјског сусрета и избегли да у својим текстовима спомену непријатну чињеницу да је њихов владар рукама грабио храну, док су његови домаћини користили виљушке израђене од злата, то писани историјски извори српске провенијенције (настали из пера Немањиних синова Светог Саве I Српског и краља Стефана Првовенчаног) без икакве сумње не би пропустили да славодобитно нагласе. Али, пишући биографију свога оца, Немањини синови нити једном једином речју не спомињу сусрет њиховог родитеља и владара са немачким краљем и царем Светог римског царства.

Након што смо утврдили да ама баш ниједан релевантан историјски извор не помиње употребу било каквог прибора за јело током свечаног и званичног обеда, не преостаје нам ништа друго но да се осврнемо на то када се у Србији по први пут почиње са коришћењем виљушке.

Виљушка је најмлађи прибор за јело који по први пут као употребни предмет уочавамо још код древних Римљана (I-IV век н.е.) и Арабљана (VII-IX столеће). Занимљиво је и то да су, по свему судећи, крајем X столећа, виљушку у западну Европу донеле византијске принцезе Теофано, потоња супруга цара Отона II, или Марија Аргир, братаница цара Василија II Бугароубице и будућа супруга Ђованија Орсеола, сина млетачког дужда Пјетра II. Међутим, виљушка тада никако није била добродошла у западну Европу па се, након смрти Марије Аргир, до које је дошло услед последица заражености кугом, јавило веровање како ју је Господ казнио због њене „претеране рафинираности“, будући да је користила виљушку уместо да храну конзумира помоћу

„богомданих прстију“. Штавише, читавих шест векова касније виљушка је и даље била предмет поруге у западној Европи да би, коначно, била општеприхваћена тек током XIX столећа.

Сходно томе, можемо закључити да би евентуално коришћење виљушке од стране домаћина свечаног обеда у Нишу, у најмању руку, изазвало изненађење, уколико не и прави правцати шок код гостију. Наиме, прве доказе о коришћењу виљушке у немачким областима налазимо тек у XVI столећу.

Са друге стране, употребу виљушке на српском владарском двору бележимо тек крајем XIII века, и то у доба владавине великог краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321). Овај податак нам није познат из историјских извора, већ захваљујући археолошким налазима и ликовним сценама које се налазе на зидовима појединих средњовековних српских богомоља из тог раздобља.

Најстарији ликовни приказ виљушке у Србији учавамо на фресци под називом „Тајна вечера“, која се налази на западном зиду унутрашње припрате Богородичине цркве истоименог манастира у Студеници, гробне задужбине великог жупана Стефана Немање. На тој сцени, која је по други пут фрескописана 1568. године, очљиво је како Господ и апостол Петар у рукама држе чак два различита типа виљушака. Међутим, иако је та фреска иницијално настала почетком XIII столећа, а обновљена и дорађена 1568. године, јасно је да се мотив виљушке на њој нашао као последица доцније интервенције, и то оне изведене почетком друге половине XVI века.

Мотив виљушке присутан је и на фрескама које се налазе у главној цркви манастира Сопоћани, код Новог Пазара, гробној задужбини краља Стефана Уроша I Великог.

Најстарији писани историјски извори о томе да су српски владари и велможе користили виљушку потичу тек са почетка XV stoleћа – пуних двестотињак година након историјског сусрета Фридриха II Барбаросе и Стефана Немање у Нишу.

Најраније писано сведочанство о употреби прибора за јело међу Србима потиче са двора Стјепана Вукчића Косаче (1404-1466), знаменитог херцега од Светог Саве.

Дакле, на основу свега до сада изнетог можемо закључити како не постоји нити један једини познати историјски извор који би сведочио о томе да је српски велики жупан Стефан Немања, приликом свечаног и званичног обеда уприличеног 27. јула 1189. године, у Нишу, у част свог високог госта, немачког краља и цара Светог римског царства Фридриха II Барбаросе користио виљушку израђену од злата, док је његов гост храну грабио прстима.

Златне виљушке које је наводно користио Стефан Немања, одавно су постале парадигма романтичарског схватања боље, славније и узвишеније прошлости. Луксузни, скупоцени део прибора за обедовање, Немањине виљушке, временом су прерасле у својеврсни друштвени феномен, симбол за владара профињеног укуса и изузетних манира, али и у метафору националне изузетности, како у свом научном раду под насловом „Златне виљушке између мита и стварности: Прибор за јело и култура обедовања у средњовековној Србији у светлу гастрохеритолошких истраживања“, са правом закључује историчарка уметности Тамара Огњевић.

Другим речима, општеприхваћено веровање о златним виљушкама плод је типично романтичарске занесености толико карактеристичне за бурни и занимљиви XIX век.